

MÄNNISKAN – GÄST HOS VERKLIGHETEN

Föredrag i Sigtuna församlingsgård 26/4 2010

Göran Palm.

1984 köpte jag en skrivarstuga i Roslagen och skröt med att jag hade tallar på min tomt i Roslagen. Men hade jag det? Det här var en gammal skogstomt med barrträd och blåbärsris, inga som helst gräsmattor. Jag försökte gå omkring och sprätta på tomten som den nye ägaren, men jag kände mig mer främmande än hemmastadd, som om jag kom och störde. Var det kanske rentav tallarna som hade mig på *sin* tomt? Den frågan blev min ekologiska väckelse, åtminstone början till den. Pär Lagerkvist presenterade sin huvudperson som en gäst hos verkligheten, och verkligheten för honom var människovärlden, där han av existentiella skäl kände sig som en gäst och främling. Men Roslagen gjorde mig till gäst i en verklighet som tycktes lyda andra lagar än de jag lärt känna i stan. Djurens och växternas verklighet. Naturen själv.

Till bakgrunden hör att jag är storstadsmänniska och humanist, jag valde bort matte och all annan naturvetenskap så fort jag fick på gymnasiet. Uppsala, Göteborg, Stockholm, Uppsala, idel gator att vandra på. Om nu Uppsala är en storstad. Gator att cykla på fanns det i alla fall även där. ”Våren ska man möta mot en solig husvägg, när vattnet börjar rinna i rännstenen”, brukade pappa om sitt Göteborg. Här i Roslagen började jag i stället undra om man inte blir ekologiskt dum i storstan, Där är man ständigt omgiven av människor och människobon, på landet är de andra djur- och växtarterna betydligt fler än människorna. Naturens kontraster är alltid mer dramatiska på landet. Från sol till regn, från dag till natt... Och alltid en mängd av levande ljud som inte kom från trafik eller mekaniska fläktar. Det var sånt som skrämde barnbarnen in till stan. ”Det händer ingenting på landet,” sa dom som ursäkt, men själv tyckte jag att det ständigt hände saker, inte minst på nätterna med dess gnistrande stjärnor, spöklika mångator eller regnsmatter på plåttaket.

Till bakgrunden hör också att den röda tråden i mitt författarskap redan från början har varit ifrågasättandet. Ifrågasättandet av så skilda ting som modernismen i litteraturen, den politiska indoktrineringen, den gängse synen på arbetslivet och kulturbegreppet. Nu skulle ifrågasättandet få en ekologisk udd.

Har man väl börjat se på saker från ett nytt håll kommer frågorna slag i slag, och några ställde jag redan den första sommaren i Roslagen. Ordet ”fritidsfastighet” irriterade mig först. Växterna och smådjuren jobbar heltid på landet; jag själv arbetar mer ostört där än i stan, åtminstone fem månader om året, så vad fanns och finns det för fritid i min fritidsfastighet? Jo, i storstugan där närmsta slakten umgås och för väsen medan jag jobbar häcken av mig i skriparstugan. Ordet ”levnadsstandard” fick jag därmed också pröva om. Torrdass och utedusch och långt till havet betyder låg standard på mäklarspråk, men för mig var standarden högre än i stan. Jag erbjöds lugn och ro i en avskild skriparstuga, medan familjen slapp sänka rösterna som i stan.

Det tog längre tid att ifrågasätta ord som ”sly” och ”ogräs”, eftersom även jag fått i mig att man måste plantera och rensa för att få det vackert omkring sig; sly och ogräs är fult! Men när jag läste om växternas fantastiska fotosyntes, denna dagliga mix av solljus och vatten som ger allt vi levande varelser behöver av proteiner, kolhydrater och fetter, slog det mig slutligen att växter som gör betydligt mera nytta än vi för att upprätthålla livet här på jorden förtjänar ett mindre nedlåtande namn än ”sly” och ”ogräs”.

Jag minns med skam min första misslyckade kompost: så tätt packad att maskarna i den dog av brist på gångar. Fick jag inte göra precis som jag ville på min egen tomt? Tydligt inte. Det här var ingen trädgård utan en naturtomt, så mycket begrep jag. Tallarna behövde inte vattnas, blåbärsriset behövde inte rensas, så det var oftast tyst i min närhet. Men från grannarna hördes det desto mer. , Jordfräs, trimmer och gräsklippningsmaskin, alltid var det något hörbart trädgårdsarbete på gång. Skönhet och tukt hör samman i människovärldens föreställningsvärld, den skräpiga naturen måste förädlas på människans villkor för att platsa som kultur! Sommargästerna som naturens herrar? Just det: bocken som trädgårdsmästare! Fåglarna omkring mig gjorde kanske en annan iakttagelse: Tänk att arbeta så flitigt och högljutt på sin tomt och ändå inte få fram någon föda att mata ungarna med! Även vi människor behöver ju ätbara grönsaker. Hos grannarna fanns bara gräsmattsgräs och blommor.

Min fru och dotter ville också plantera, och till det behövdes det matjord och gödsel. Då måste jag lära mig att packa komposten så glest att maskarna fick chans att göra mull av löv och köksavfall. För att nu inte tala om torrdassets rikedomar, som Biokubens slutna system accepterar. Äntligen kunde jag göra en insats i naturens kretslopp! Men har man

tummen mitt i handen låter man gärna tomten i övrigt vara i fred. Precis som träden och buskarna lät den vara i fred.

Ett kvartssekel senare än grannarnas gräsmattor ännu finare klippta än när jag kom, för gräsklippningsmaskinerna och bevattningsanordningarna har blivit större och mera energikrävande. Runt om i landet tillväxer samtidigt de skrymmande golfbanorna på odlingsbar mark, liksom städerna och storköpstemplen, liksom motorvägarna, liksom förbifarterna, som om livsmedelproblemen vore lösta för gott på Tellus och tillväxtsamhället kommit för att stanna. Tyvärr är tillväxten bara säkerställd på avfallssidan.

Det jag snart fick särskilt svårt att förstå var att kretsloppet, som var så självklart givet i naturen med dess ständiga växlingar mellan ebb och flod, mellan höst och vår, mellan brist och överflöd, en till synes evig rundgång, att detta fungerande kretslopp inte alls fått stå modell för vårt eget civilisationsbygge. Tvärtom var det framsteget, utvecklingen och tillväxten som stod modell. Det artificiella paradiset som vi på så sätt skapat har gett de flesta av oss ett bekvämare och mera skrymmande liv, samtidigt som det lett till allt svårare krokar med allt övrigt liv på jorden. Kretslopp och tillväxt går ju inte ihop.

När vi människor tröttnade på att hugga ved med vår muskelkraft började vi bryta kol, utvinna el ur vattenfall och pumpa upp olja för att få fram all den energi vi ansåg oss behöva. Alla andra däggdjur nöjer sig med den energi som naturen erbjuder i form av mat och dryck och egen möda. Faunan som helhet äter inte mer än den ger tillbaka i form av urin och avföring, medan vi människor envist fortsätter att använda mycket mera energi än vi ger tillbaka. Resten blir kvar som spill och skräp i luft, vatten och jord, vilket ni kanske har märkt.

Hur kommer det sig nu att ekologisk kunskap av den här typen möter så häftigt motstånd, och detta årtionde efter årtionde? Redan på 60-talet läste jag Georg Borgström, Hans Palmstierna och Rachel Carson - men inte precis med ekologiska glasögon. Nog var det tragiskt om vårfåglarna slutade sjunga, men jag såg ingen tillräckligt direkt koppling till människovärlden för att fortsätta läsa "Tyst vår". Och "Plundring – Svält – Förgiftning", som Palmstiernas bok hette - javisst, sånt var tredje världen fylld av, men det berörde väl inte oss? Jag förstod liksom inte att dessa böcker ifrågasatte vårt eget industrisamhälle. Först under läsningen av Bengt Hubendicks bok "Människoekologi" började jag ana att naturvetarna förfogade över en kunskap som humanisterna i regel saknar. Men det hade sina sidor att få fatt

i mycket av denna kunskap. Ett av problemen var och är att många naturvetare behåller sin kunskap för sig själva genom att upprätta en tät facktermmur mot oss lekmän.

När Nationalencyklopedien planerades krockade folkbildningskravet från redaktionen med kravet på exakthet från det vetenskapliga rådet. Till slut vann vetenskapsmännen och redaktionschefen fick gå. Följden blev att ekologiskt centrala begrepp som fotosyntes, termodynamik och entropi definieras på ett så på en gång odramatiskt och termspäckat vis att ingen utomstående förstår hur het den ekologiska debatten kan bli kring just dessa begrepp. Nätets uppslagsbok Wikipedia *antyder* åtminstone att begreppen kan vara kontroversiella, inte NE.

Jag trodde länge att exempelvis fysikerna *måste* uttrycks sig på ett fackspråk som helt enkelt inte gick att popularisera. Men när de filosofiska postmodernisterna uttryckte sig lika tillkrånglat på 1980-talet drog jag öronen åt mig, och när jag träffade miljömedvetna naturvetare av den typ som Sigtunas Exergiakademi lockar till sig förstod jag att det faktiskt går att översätta komplicerad kunskap så att även lekmän begriper, åtminstone i stora drag. Just forskare som finner det livsviktigt att sprida sin kunskap är angelägna att göra sig förstådda utanför sin nisch. Men flertalet naturvetare tyck finna det viktigare att språkligt slå vakt om sitt revir.

En annan sorts spärr för ekologisk kunskapsspridning hittar man på kultursidorna. Där har humanister av min egen sort sen länge haft både första och sista ordet. Humanisterna säger sig syssla med ”mjukdata”, medan de förment kyliga naturvetarna skulle hålla sig till ”hårddata”. Humanisterna dominerar kulturdebatten, medan naturvetarna i stort sett bara gästspelar där en gång om året, när årets Nobelpristagare i fysik, kemi och medicinska presenteras. Liksom numera, när populärvetenskaplig facklitteratur i bästa fall kan presenteras som ”inlägg i miljödebatten”. Men få av Exergiakademins skrivkunniga debattörer får in sina viktiga artiklar på kultursidorna, inte minst därför att historiker och konstvetare i regel ligger långt före i kön.

Prenumererar ni på Dagens nyheter läser ni nog Karin Bojs artiklar. DN:s naturvetenskapliga skribent var en gång knuten till DN:s kultursida, jag tror det var på nittitalet. Men där blev det flera krockar mellan henne och de övriga kulturskribenterna. När hon skrev om biologisk litteratur beskylldes hon i arrogant ton för ”biologism”, och när hon skrev om genetisk litteratur beskylldes hon lika ampert för att bortse från sociala och

kulturella faktorer. Till slut måste hon få en egen avdelning i sektion 1 för att få informera i fred.

Mina egna försök att väcka opinion i så kallade miljöfrågor har också de visat att det här med ekologi är ett svårskött pastorat. Min andra reseskildring om Sverige gav jag undertiteln ”Tillbaka till naturen”. Tillbaka till naturens kretslopp, tillbaka till naturens lagar och därmed bort från det fossilberoende industrisamhället, det var tanken. Men när boken recenserades stod det ingenting om ekologisk samhällskritik. I stället fick jag veta att jag blivit ”naturmystiker” eller att jag ”gått politiskt vilse”, tolkningar som avskräckte många läsare. Några år senare försökte jag bli bättre förstådd med hjälp av debattboken ”En omodern betraktelse”, som inte minst Gustaf Delin har spritt här i Sigtuna. Men DN:s bedömare nöjde sig inte med att avfärda min bok som en illa skriven ”eländespredikan”, de införde också ett inlägg från en talesman för ”Läkare utan gränser” som stämplade mig som ”miljöfascist”. Det är obehagligt att bli stämplad som ”miljöfascist”, i synnerhet av en representant för en förnämlig hjälporganisation. Men just den här läkaren behövde tydligen taggtrådsliknande gränser mellan människan och de övriga arterna, för han försvarade öppet ”människans artegoism”.

Motståndet mot ekologiska perspektiv av framtidsskrämmande sort är antagligen en djupt känd fruktan för att vi ska bli av med alla de bekvämligheter som vi vant oss vid. Vilken lättnad när vulkanaskan äntligen skingrades och när svininfluensan visade sig ofarligare än vi alla fruktade! Då kan vi fortsätta som förut, blev mediernas enda synliga slutsats. Dess värre anmäls ständigt nya hemskheter – och då ser Rapport och Aktuellt i regel till att balansera orosmolnen med någon teknisk nyhet av positivt slag, exempelvis en bil vars enda utsläpp är vatten eller dylikt. Varför det? Jo, annars är det fara värt att programmets publiksiffror rasar. Mord är populärt, men miljökatastrofer får man vara försiktigt med!

Valrörelsen har bara börjat, men när miljardlöftena till väljarna tätar på sensommaren har jag fått möjlighet att anlägga lite moteld i form av en scenmonolog på Stockholms stadsteater, kallad Sit Down Tragedy, framförd av Helge Skoog. Här är några smakprov:

De flesta är ju vana vid att ha

rätt stora lägenheter, mat i frysen,
subventionerad vård och skolgång, fri-
tidsvillan och pensionsförsäkring,
plus en och annan tripp till Asien,
ett förortscentrum inom gångavstånd
och jobb och supermarknad inom bil-
avstånd, kort sagt en välfärdsbas
som det är särskilt skönt att ty sig till,
när både börserna och naturen krisar.
Då vill man inte höra vad ni nyss
har hört! Då vill man hellre höra att
”de där problemen löser vi tids nog
med ny teknik och forskningsmilliarder!”
Det krävs med andra ord en storstädning
bland era valda sympatier, ett
slags mix av ekologisk rensning och
ideologisk sophantering. Först
till översyn blir våra liberaler.

Helge Skoog spelar en före detta NO-lärare som ledde ett radikalt miljöprojekt på sin
folkhögskola, ändå tills styrelsen och föräldrarna upprört enades om att han berövade eleverna

deras tro på framtiden. Nu får han chans att hämnas genom att, gående från Parkett vänster till Parkett höger, ekologigranska samtliga tillväxttroende och hämningslöst miljardlovande riksdagspartier, för att slutligen kölhala centerpartiet från scenen. Sen är det dags för följande kommentar:

Nu fick ni alla svart på vitt på vad
det råder full och lycklig samsyn om
i vår nation. Den dystra delen av
den verklighet vi har framför oss bör
förbli helt okänd eller bara nämnd
i en bekymrad bisats för att röst-
boskapen inte ska bli skrämmd, så den
får era egna mardrömmar ta hand om.

När riksdagens partier bryter mot

naturens värmelagar säger de

att de får ordning på ekonomin.

Och när de satsar på en byggenskap

som sargar mark och vatten säger de

att det är välfärden de månar om.

Skövla planeten för att rädda jobben!

Som lika svarta får i skapelsen

sitter vi alltså nu i samma båt,

hur gröna, röda, bruna eller blå

partiglasögon som vi än satt på

oss för att dölja detta mörka faktum.

Nu får ni ta en diskussion i ert

parti - om ni nu har ett sådant i

behåll - och se vad som är kvar av dess

program när livets krafter har fått sitt.
 Känn efter hur det känns att kalla er
 för ekoliberal, för ekomoderat,
 för ekosocialist, det kanske går!?
 Och går det inte får ni göra som
 naturen själv, när meteornedfall
 och kontinentkrockskador tvingat den
 att starta om på nytt på samma klot:
 att skaffa er en bättre grund att stå på.

Linné insåg tidigt att människan tillhör däggdjuren. Linné var gudfruktig, så det bjöd honom emot att föra människan till däggdjuren. Men när det knep var sanningen honom mera bjudande än tron. Året var 1735. Mer än två sekler senare ställs ändå frågan vad som skiljer människan från djuren, som om vi inte själva vore djur. Inte minst vid universiteten är människans särställning sen länge grundmurad. ”Humaniora” omfattar som bekant en stor mängd ämnen som alla ägnas människan och hennes imponerande historia, psykologi, juridik, ekonomi och kultur; de övriga arterna buntas alla ihop i ämnet biologi. Boskillnaderna mellan arterna blir därefter:

vi är individer, medan de andra djuren är ”arter”;

vi talar, medan de andra djuren ”har läten”;

vi arbetar, medan de andra djuren ”beter sig”;

och när animalerna har instinkter har vi vårt klara medvetande. På så vis blir vi ojämförliga,

vilket är detta språkbruks själva poäng.

Lyckligtvis har mikrobiologernas sensationella rön börjat ifrågasätta dessa gamla boskillnader, inte minst genom att visa hur avancerade många djur ter sig på cellnivå. ”Det finns exempelvis amöbor som i varje cell har lyckats lagra tusen gånger mer information än den som återfinns i våra uppslagsverk i tjugo band”.

Tyvärr är det inte längre någon tvekan om att naturens krockar med vår allt vidlyftigare civilisation kommer att bli häftigare framöver. Världens folkmängd fortsätter att öka, och detta mer och mer på skogens och jordens bekostnad. Havsytan stiger på grund av

isavsmältningen vid polerna, och vulkanerna sprider sin aska över lufthavet. Båda sakerna har hänt förut, men då fanns det inga miljonstäder att översvämma och ingen nämnvärd flygtrafik i lufthavet. Och vad är det som händer med rötslammet, med permafrosten, med kemikalierna, med sopbergen?

Med en djupt osäker framtid för ögonen är det svårt att förbli optimist, men det ser lite ljusare ut när man begrundar människans tidiga historia, den som började i Afrika, och vill få syn på människans genetiska arv. Detta tänkte jag avslutningsvis försöka med på vers, eftersom min prosa tidigare blivit bortviftad; förvisso inte här i Sigtuna men på många andra håll:

Som däggdjur, därtill döpta av Linné,
är vi ju vana vid ett levnadssätt
där ingenting blir gjort, om inte vi
och vår familj ser till att det blir gjort.
Jag tänker på det smarta smågruppsliv
som vi har ägnat nio tiondelar av
den tid vi funnits till som människor.
Då var vi välanpassade och få,
nu är vi missanpassade och många!
Det jordbruk och den industri som vi
har ägnat några ynka tusen år
har inte fått vår hjärnas omfång att
bli ens en millimeter större. Hela

den häpnadsväckande förstoringen
av hjärnan och dess kreativitet
har skett inom det fångstsamhälles ram
som varade rätt många tusen år,
ett samhälle som vår moderna blick
dömt ut som fattigt och lågt stående.
Men det var då och bara då vi fann
en lika hållbar överlevnadsnisch
som andra större landlevande djur:
med fångst av nötter, skaldjur, rot och vilt
som huvudnäringar och seglation
och byggenskap och slöjd vid sidan om.
Då var vi kloka; vi blev dumma sen.
Nej, inte dumma, men fixerade
vid artens låtsas-suveränitet.
Den enda samhällsform vi haft som så
att säga godkänts av naturen själv
är vi i dag på tok för många för
att återvända till, och det är tragiskt.
Men människan som levde detta liv,

hon levde det tillräckligt länge för
att prägla homosapiens som art,
vilket de korta jordbruks- och fabriks-
epokerna helt enkelt inte hunnit med.
Och detta har vi skäl att glädjas åt.
Vi är moderna människor utanpå
men omoderna människor inuti,
det framgår redan vid en hastig titt
på stan. Visst finns det gott om tätortsbor
som lyckats leva upp till bilden av
vår art som sällsynt anpassbar, till
exempel oljiga försäljare,
världsvana partymänniskor, mobil-
fixerade bilister, maniska
skyltfönstertittare, glappkäftade
skivpratare, TV-idoler med
och utan silikonberikad byst,
ackordsfixerade sophämtare,
barnvagnsförsedda mödrar inklämda
i överfulla bussar, ungdomar

med jackor gratisstinna av reklam
och en kostymklädd rad av attaché-
väskbärare på spikrak kurs mot hjärt-
infarkten. Men de här fantomerna
begapas dagligen av lämningar
från en mer avlägsen kulturepok.
Rätt många av oss sitter tafatt nog
och drömmer när vår kölapp ropas upp
eller blir synlig på displayen, och
rätt många stannar glosögt kvar och glor
vid varje korsning sen det blivit grönt,
i väntan på att benen ska förstå
att det är dags att lunka över gatan;
när de nu inte står som fastgjutna
och tysta på sin plats i köer som
om de var träd. För lika många av
oss känns det instängt i varenda hiss
och tunnel, när vi inte drabbas av
panik i trängselfyllda varuhus
eller har svårt att titta ner från flygplan.

Kissnödighet och kallsvett är två sätt
att överreagera när det är
förtvivlat svårt att hinna med allt det
man lovat göra eller när man får
för bråttom mellan alla ärenden.
Vi är moderna människor utanpå,
men inuti är vi så bortkomna
att vi behöver få vår dagligdos
av tröst i form av godis, dataspel,
skotsk whisky, shopping eller lugnande
tabletter för att klara nuets stress.
Vi har det kort sagt bättre än vi mår.
Det här låter ju måttligt positivt,
men vantrivs man mitt i sitt överflöd
av ting och stress så tyder det ju på
att man är programmerad för ett liv
av lugnare modell, helst framlevt i
en trakt som det går lätt att andas i,
där plus och minus hjälpligt går ihop
och markerna ges tid att repa sig,

ett samhälle som inte sväller på
de andra organismernas bekostnad,
hur trångt och knappt det än kan bli *för oss*.
I grund och botten är vi ändå just
så gammalmodiga som när vi stod
för självhushåll och nolltillväxt i byn,
en vana som för många lever kvar
på sommarställen här i norr, liksom
på heta vinterställen söderut.

Mer optimistisk än så här har jag svårt att vara, så det är bäst att jag slutar här. Tack för att ni lyssnade så uppmärksamt!